

Праблема калектывізацыі ў раманах Івана Мележа

Т. В. ГУБИНА

У раманах з цыклу «Палескай хронікі» пісьменнік узнімае найбольш важныя праблемы палітыкі, гісторыі і філасофіі, этыкі і гуманізма, грамадскага і прыватнага жыцця. Паэтычная думка гуманіста паглыбляецца ў даследаванне першапрычын гістарычных падзей, ідзе таксама і ўшырыню.

(Фёдар Куляшоў)

Калектывізацыя – адна са скразных праблем раманаў «Подых навальніцы» і «Завеі, снежань». У сённяшняй гутарцы мы паспрабуем як мага больш поўна асвятліць гэта пытанне.

На пачатковым этапе узгадаем з гісторыі, што трэба разумець пад словам «калектывізацыя».

Калектывізацыя – курс урада на аб'яднанне індывідуальных сялянскіх гаспадарак у калектывныя гаспадаркі (калгасы). Пачалося ўсё з раскулачвання – канфіскацыі ўласнасці ў так званых кулакоў – тых сялян, якія, на думку ўрада, мелі залішне багатую, моцную гаспадарку. Пры гэтым не звярталі ўвагі на тое, як здабыта было гэта багацце. На аснове раскулачвання бальшавікі пачалі падыходзіць да паскоранай, прымусовай калектывізацыі. Так яны імкнуліся вырашыць дзве задачы: з аднаго боку, у кароткія тэрміны калектывізаваць вёску, з другога, узяць у яе сродкі для індустрыялізацыі, пры гэтым першая задача разглядалася як умова вырашэння другой, на іх погляд, галоўнай.

Якія вынікі мела калектывізацыя на Беларусі? Калектывізацыя сельскай гаспадаркі азначала карэнныя змены ўсяго ладу жыцця асноўнай масы насельніцтва рэспублікі. Яе вынікам з'явілася ліквідацыя шматукладнасці ў эканоміцы і стварэнне буйных калектывных гаспадарак. Калектывная праца не паказвала перавагі над індывідуальнай. Метады, якімі ажыццяўлялася абагульненне сельскай гаспадаркі, злачынствы пры правядзенні калектывізацыі (рэпрэсаваны кожны шосты селянін), пазбаўленне калгасаў гаспадарчай самастойнасці з самага пачатку тармазілі іх рост. Самі ж калгаснікі былі адхілены ад валодання сродкамі вытворчасці. Калектывнае не рабілася «маім», не выклікала ашчадных адносін да грамадскага, а прыводзіла да пагардлівых адносін да яго. Пачалося рассялянванне вёскі. Уражваюць фактычныя страты ў эканоміцы: за гады калектывізацыі (1929-1933) знішчана, пала, забіта ў буйнейшай сярод аграрных краін: 17,7 мільёна коней, больш за 25 мільёнаў буйной рагатай жывёлы, у тым ліку 10 мільёнаў кароў (пагалоўе малочных кароў ЗША цяпер блізкае менавіта да 10 мільёнаў), больш за 10 мільёнаў свіней і 71 мільён авечак і коз. (Па матэрыялах падручніка гісторыі для 10-11 класаў).

Уласнае разуменне гэтага складанага працэсу даў народны пісьменнік Беларусі Іван Мележ ў сваёй «Палескай хроніцы» і ў накідах да яе працягу. Прыкметна, што яго погляд у асноўным адпавядае гістарычнай праўдзе: « Я імкнуўся пісаць самае галоўнае, важнае: калектывізацыю, раскулачванне. Даць шырокі малюнак калектывізацыі (з усімі – з курамі). У Куранях «У Сібір. У ссылку». У Міканора ідэя - камуна... Поўнасцю... Гольмі – у камуну. Смутны час у Куранях. Паказаць, як з цягам калектывізацыі ўсё больш прыходзіла ў поле барацьбы несправядлівага і неразумнага. (Так ледзь не раскулачылі Васіля)» [1, 12].

У «Палескай хроніцы» праблема калектывізацыі раскрываецца ў першую чаргу на выявах прадстаўнікоў мясцовай улады – Івана Анісімавіча Апейкі і Аляксея Башлыкова.

Менавіта ім была даручана надзвычай адказная справа: правесці кампанію па абагульненню гаспадарак. Звернемся непасрэдна да тэксту.

Башлыкоў: «Трэба глядзець у глыбіню, у корань! Дарогі назад няма... Партыя аглядацца не будзе... Мы ідзем к суцэльнай калектывізацыі – так рашыла партыя. Калектывы – будучыня сялян, не аднаго, не дзесяці – усіх. І ў нашым раёне, і ва ўсёй краіне. Усе рана ці позна будуць калгаснікамі. К гэтаму ўсё ідзе. І тыя, хто сягоння яшчэ ў аднаасобніках, – таксама будуць у калгасах. Усе. За выключэннем кулакоў. Такая лінія наша! І трэба цвёрда весці сваю лінію!» [3, 191].

Апейка: «Толькі ў арцелі, у вялікай, на ўсё сяло, сям'і – ратунак. Толькі так збудзем злыбяду – нішчымніцу і галечу. Даб'ёмся такога, што будзе хлеб на сталі – і да хлеба будзе! І самі і дзеці адзенемся як людзі. Лягчэй рабіць станем. Іначай не выб'емся! Толькі так: разам усе. Арцеллю» [3, 78].

Усё было б добра, калі б не адно «але». Агульнавядома, як часта словы ў тагачаснага ўрада разыходзіліся са справай. Так, абвешчаны спачатку прынцып добраахвотнасці пры ўступленні ў калгас хутка змяніўся прымусам. У выніку ў арцель цягнулі сілай, запалохваючы, што той, хто не аддасць маёмасць, нават курэй, будзе залічаны да кулакоў. Кулаком лічылі таго, хто меў двух кароў, млын, інакш кажучы, сапраўднага гаспадара, а таксама таго, каму па прычыне хваробы дапамагалі іншыя вяскоўцы, якіх, дарэчы, называлі парабкамі. Нечуванай жорсткасцю ўражвалі карціны раскулачвання. Так вынішчаўся сапраўдны гаспадар.

Чаму Іван Мележ звярнуўся да тэмы калектывізацыі? «Я хацеў паказаць праз асабістае страсць эпохі, асэнсаваць філасофію паводзін герояў, часу, – неаднойчы падкрэсліваў пісьменнік. – А то як было ў нашай літаратуры раней? – Гаварылі аб уласніцкай душы селяніна, аб ідыятызме. А чаму ніхто не сказаў аб яго надзвычайнай самаахвярнасці. Чаму ніхто не сказаў, што калектывізацыя патрабавала ад селяніна надзвычайнай, непараўнальнай ні з чым самаахвярнасці. Адаць зямлю, адаць інвентар, усё набытае ўсім жыццём – не маючы цвёрдых гарантый за выключэннем слоў абяцанняў – колькі на гэта трэба самаахвярнасці! Кланяюся вам, людзі трыццатага года! Самаахвярнасць, веліч душы працоўнага народа. От пра што не гаварылі. А колькі ж яе было і якой вялікай, калі гадамі рабілі, не атрымліваючы ўзамен ні капейкі, у вайну, калі, забыўшы ўсе крыўды, аддавалі апошнія партызанам, рызыкаючы смяртэльна, ішлі на смерць! Вялікі ты, праўда, вялікі душою, народ!»

Як жа падыхадзіў І. Мележ да гэтай тэмы? Адказ знаходзім у кнізе Д. Бугаёва «Арганічнасць таленту»: «Паказ герояў палескага рамана цыкла нарэшце падышоў да той рысы, калі трэба было пісаць пра самы складаны і самы драматычны перыяд калектывізацыі. Гэта накладвала асаблівую адказнасць на мастака, які ставіў перад сабой задачу «паказаць праз асабістае страсць эпохі», – справядліва лічыць даследчык. «А грамадская атмасфера ўжо была не такой, як у перыяд стварэння дылогіі. Шчаслівае яднанне «герояў, часу і аўтара», якое ў найбольшай меры абумовіла поспех папярэдніх раманаў, ужо яўна парушалася, – разважае ён далей. – Галоўная Мележава кніга, яго найбольшая радасць і найбольшая пакута «Палеская хроніка» была недапісанай і рухалася наперад надзвычай марудна. А раздзелы пра раскулачванне, у якіх Івану Мележу справядліва бачыўся адзін з самых балючых і трагедыйных аспектаў калектывізацыі, зноў і зноў адкладваліся...

Іван Мележ добра разумеў, што значыць сялянская прывязанасць да зямлі, якой стваральнай сілай яна валодае, і з вялікай трывогай думаў пра адмоўныя вынікі гвалтоўнай калектывізацыі, пра тыя яе выдаткі, якія вялі да абсяцэнвання землярабочай працы, а тым самым падрываў давер селяніна да калектывных форм гаспадарання і ўвогуле да новага грамадскага ладу». Праілюструем вышэйсказанае словамі тых, хто праводзіў калектывізацыю ў жыццё, прадстаўнікоў улады Апейкі і Башлыкова. Чым кіраваліся яны пры выкананні ўстаноўкі партыі на суцэльную калектывізацыю, як меркавалі яе праводзіць? Башлыкоў: «(...) Паменш прыслухоўвацца да ўсякіх настрояў, да ўсякіх гаворчак! Цвёрда весці сваю лінію! Трэба толькі пагаварыць як належыць, павесці іх! Пераканаць!.. На тое і кіраўніцтва, каб кіраваць, весці людзей туды, куды ўказвае партыя! Улічваць асаблівасці селяніна, канечна, трэба, але гэта не значыць, што трэба ісці на паваду ў яго. Нельга ісці на паваду! Нельга па-

тыкаць усялякім настройчыкам! Весці за сабой, весці – вот што трэба! (...) Яны [сяляне – Г.Т.] прыраслі к старому, усё мераюць старым аршынам! Addзіраць трэба іх, не шкадуючы! Addзіраць і весці за сабой! Весці з кожным днём усё больш людзей! (...) Мы павінны ўзмацніць тэмпы калектывізацыі. У гэтым – галоўная задача, якую паставіла партыя перад нашым раёнам у цяперашні момант» [3, 190-191].

«Па ўсёй краіне (...) нечуванымі тэмпамі разгортваецца масавая калектывізацыя... Па ўсяму Савецкаму Саюзу ёсць ужо не толькі такія раёны, дзе калектывізацыя больш за пяцьдзесят працэнтаў, Але ёсць і раёны суцэльнай калектывізацыі!.. Такія раёны ёсць у Паволжы, на Кубані, на Украіне, у важнейшых зернавых раёнах СССР. Ёсць такія раёны і ў нас, у Беларусі. Напрыклад, Клімавіцкі раён. Ідзе справа да суцэльнай калектывізацыі і ў нас. (...) Мы ўзялі ўдарную, бальшавіцкую задачу да вясны наступнага, 1930 года, калектывізаваць раён на сто працэнтаў!.. Мы паставілі гэту задачу (...), і мы яе выканаем! Нягледзячы ні на што!» [2, 60].

Апейка: Так. Калектывізацыю трэба разгортваць. «Калгасаў пакуль небагата. Дзевяць калгасаў у раёне – як астраўкі сярод даўняга балота. Але бяда не толькі ў тым, што іх мала лікам, большая бяда, што амаль у кожным – мала народу. І – што яшчэ горш – мала парадку. Ладу мала. Мала калгасных будынкаў: жывёла найбольш па ўсім сяле, па розных хлявах. Будыніцтва ідзе слаба. Тэхнікі вельмі мала. І людзі не заўсёды старанна працуюць. Без вялікай ахвоты. Як бы аглядваючыся назад. Свядомасці не хапае; і агітацыя не заўсёды даходзіць. Невядама, як зацікавіць, запаліць іх. Багата што яшчэ невядома; і чым далей, чым шырэй разгортваецца калгаснае, тым больш гэтых загадак. Але галоўнае: як дабіцца, каб людзі стараліся, каб рабілі ад усёй душы; каб любілі і зямлю, і коней агульных, як любяць сваё, адзінае!..» [3, 182]. «Трэба, па-мойму, нешта рабіць у самім калгасе. Мы, па-мойму, мала лічымся з псіхалогіяй людзей. Трэба неяк заахвочваць людзей» [3, 192]. «Трэба пачаць нарэшце сур'ёзна працаваць з людзьмі. Прыслухоўвацца да іх, старацца зразумець. І памагаць ім. Пара нарэшце нам узяцца за калгасы, як гаспадары. Добрыя гаспадары. Разабрацца ва ўсім. Навесці парадак» [2, 94]. Нам, як кіраўнікам, трэба ўжо перастаць «лічыць толькі працэнты. Як куракурранты! Ашукваць сябе і іншых!» [2, 96].

Як бачым, перад намі два тыпы кіраўнікоў. Пры наяўнасці адзінай мэты сродкі дасягнення ў іх розныя. Прамалінейнаму Башлыкову ўсё зразумела (калі партыя загадала павялічыць тэмпы калектывізацыі, то ён гатовы хоць заўтра загнаць усіх у калгас, а нязгодных – адвесці да кулакоў). У сваю чаргу, для Апейкі такія метады непрымальныя. Ён імкнецца найперш унікнуць у псіхалогію селяніна, правесці тлумачальную працу, умець выслухаць кожнага селяніна, не навязваючы сваёй пазіцыі, зразумець яго трывогі і сумненні і ў выніку скіраваць яго думкі ў правільнае русла. Усё гэта моцна абурае Башлыкова і выклікае рэзкія выпады ў адрас апанента: «Я за ўсёй гэтай тваёй філасофіяй (...) бачу адно жаданне: каб мы затрымаліся. Сталі, аглядаліся. Корпаліся. (...) Я цябе, Іван Анісімавіч, яшчэ раз папярэджваю: ты становішся на хісткую глебу. Твае гэтыя развагі – гэта хістанні, якія маюць небяспечны палітычны характар» [2, 96]. «Апартуніст. Форменны апартуніст. (...) Яўна кульгае на правую. (...) Не разумее сутнасці» [2, 99].

Ці ўдалося Івану Мележу глыбока і праўдзіва адлюстравачь працэс калектывізацыі на вёсцы? На нашу думку, у поўнай меры ўдалося. І. Мележ, як ніхто да яго раней, здолеў зірнуць на гэту праблему шырока і глыбока, паказаўшы выдаткі калектывізацыі (эпізод з апавяданнем пра Ярашчука, раскулачванне вінаватых без віны дзяцей Нібыта-Ігната, ператварэнне чалавека-працаўніка, практычнага гаспадара, такога, як Васіль Дзяцел, у бяспраўнага найміта), адмоўныя і станоўчыя бакі прадстаўнікоў улады (Апейкі, Башлыкова, Міканора, «чалавека, ахвочага заганаць у калгас»), прадставіўшы свой, нетрадыцыйны погляд на кулакаў (як у раманах М. Шолахава «Узнятая цаліна»), а супраціўленне тутэйшага сялянскага ўкладу жыцця і новага. Наогул жа, думаецца, вялікая заслуга І. Мележа ў тым, што ён стварыў і вывеў на старонках «хронікі» надзіва запамянальныя, праўдзівыя, яркія вобразы і тых, хто не разумее і не хацеў зразумець сумненні, трывогі, непакой селяніна, і

тых, хто стараўся знайсці падход да яго сэрца, душы, цяпліва вырашыць гэтыя сумненні. Такія, напрыклад, Апейка, Аніся.

Па словах Алеся Ганчара, «Палеская храніка» – гэта «велічная сага народнага жыцця, якая глыбока і па-новаму адкрывае беларусаў усім народам свету». Беларусаў – народ, які вынес нямала пакут і здэкаў над сваёй сапраўднай сутнасцю – быць гаспадаром на сваёй зямлі; здэкаў, якія прынесла бяздумнае, безразважлівае правядзенне калектывізацыі. Але ж наш народ выстаяў, нязломны, нескароны. У гэтай сувязі хочацца далучыцца да слоў Івана Паўлавіча і сказаць: «Кланяемся вам, людзі трыццатага года! Вялікі ты, праўда, вялікі душою народ!»

Abstract

The author considers a problem of collectivization in the novels of I. Melezh, Melezh's personal attitude to the problem of collectivization, his manner of revealing the contradictions of the corresponding historical period.

Літаратура

1. Бугаёў Дз. Спавадальнае слова: Літаратурная крытыка, успаміны. – Мн., 2001.
2. Мележ І. Завеі, снежань. – Мн., 1992.
3. Мележ І. Подых навалініцы. – Мн., 1991.

Гомельский государственный
университет им. Ф. Скорины

Поступило 16.04.04

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ